

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 2 Sayı: 2 Ağustos 2019

ss. 845-868

Makalenin Geliş

Tarihi

08/08/2019

Makalenin

Kabul Tarihi

27/08/2019

Yayın Tarihi

30/08/2019

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE MAVİ GÖZ

Reyhan ÇORAK¹

*Müjgânları dem yok ki ten-i hâkiye
Peykân-ı kâza gibi nüzûl eylemeye
Ol çeşm-i kebûda sine gerdik durduk
Gökden ne yağar ki yer kabul eylemeye
Na'îli-i Kadîm (Rubai/19)*

ÖZET

Sevgili ve onun şahsiyetini aksettiren güzellik unsurları klasik Türk şiirinin temel yapısını teşkil etmektedir. Âşığı cezbedici özelliklere sahip bu unsurların en muteber olanlarından biri de gözdür. Gelenek içerisinde rengi, şekli ve fiiliyatı, değişik benzetmelerle beraber kullanılmıştır. Göz, renk itibarıyla yaygın olarak siyahtır ve siyahın somut-soyut bütün çağrışımları şiire konu edilmiştir. Bunun dışında elâ kelimesi de göz rengini niteleyen sıfatlar arasındadır. Genel olarak bakıldığında mavi renk hiç kullanılmıyormuş gibi görünse de özellikle gazellerde, göz için bu rengin tercih edildiği beyitler bulunmaktadır. Bu makalede şiirde kullanılan ve tespit edilebilen bütün mavi göz beyitleri bir araya getirildi. Benzetme yönü dikkate alınarak tasnif edildi ve izaha çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, Gazel, Göz, Mavi Göz.

¹Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı A.B.D.
reyhan.corak@istanbul.edu.tr Orcid ID: 0000-0003-1978-1604.

BLUE EYE IN CLASSICAL TURKISH POETRY

ABSTRACT

The beloved and the beauty elements that reflect her personality constitute the basic structure of classical Turkish poetry. The eye is one of the most acknowledged one of these elements that attract lover. Its color, shape and actions have been used in the tradition through various analogies. The eye is mostly black in color, and all the connotations of the colour black, concrete or abstract, have been used as the subject of poetry. In addition, the word hazel is among the adjectives that characterize eye color. In general, it seems that blue is not used at all, but especially in ghazals, there are couplets in which this color is preferred for the eye. In this article, all blue eye couplets used in poetry have been collected. They were classified according to the kinds of analogy and explained.

Keywords: Classical Turkish Poetry, Gazel, Eye, Blue Eye.

GİRİŞ

Klasik şiir geleneğinde, sevgilinin teveccühü, âşğın veya şairin yegâne maksadıdır. Bu maksadın hâsıl olma ümidi, şiirde, özellikle de gazelde sevgilinin güzellik unsurları vasıtasıyla ifade edilmektedir. Âşık bu unsurları kullanarak bir taraftan sevgiliyi okuyucuya tarif eder bir taraftan da hem sevgiliye hasretini hem de serzenişini dile getirir. Bu münasebetle söz konusu unsurların şiirdeki vazifesi, son derece maharetli bir biçimde, âşığı kendinden geçirerek esir etmektir. Âşık yaşadığı bu esaret sebebiyle ruh halindeki dalgalanmayı muhafaza eder ve bunu güzellik unsurları sayesinde dile getirir. Böylece şiirde maksat hâsıl olmuş olur. Bu minvalde kabiliyet alanı en elverişli olan dolayısıyla en fazla kullanılan güzellik unsurlarından biri de gözdür.

Gözün, insan ilişkileri üzerindeki derin tesiri, büyüleyici özelliği, rengi, şekli ve âşığı maruz bıraktığı haller, şiirde yaygın bir biçimde yer alır.

Şekil itibarıyla göz en çok nergise benzetilir. Bu çiçeğin özelliklerini aksettiren sıfatlarla birlikte benzetme unsuru olarak kullanılır. Mest, cādū, şehlâ, mahmūr, hâb, fitne ve bîmâr, bu sıfatların bazılarıdır. Gözün acımasızlığı, bakışların keskinliği veya nazlı oluşu bâz, şahbâz, şahin, laçın, pars, geyik, ahu ve gazal kelimeleriyle ifade edilir. Aynı biçimde badem, nân (ekmek), sâd ve ayın harfleri de şekil bakımından gözün en çok benzetildiği unsurlar arasındadır.

İşlevsellik açısından gözün mahareti ve sahip olduğu tesir gücü daha ziyade şu sıfatlarla ifade edilir: Mest, mestân, mestâne, mest-i bed-hû, mest-i nigâh-ı nâz, humâr, mahmûr, huftu, humâr-âlûd, humâr-ı nâz, pür-humâr, sarhoş, mey, şarâb, şarâb-ı işve, şarâb-âlûde, sâkî, peymâne, ser-girân, kadeh, sahbâ, bî-tâb, nâ-tüvân, hâb, hâb-âlûde, nîm-hûb, hasta, bîmâr, mariz, efsûn, fettân, fitne-âlûd, âl, füsûn-ger, fitne-ger, câdû-yı fettân, musahhar, pür-fiten, fitne-i âhir-zaman, sâhir-pîşe, pür-füsûn, câdû-yı efsûn-ger, efsûn-sâz, sihr-engîz ve fitne-cû, kan içici, hûnî, hûn-hâr, teşne-i hûn, hûn-rîz, pür-hûn-âb, hûn-bâr, hûn-feşân, ciger kanı, kana gark etme ve hûnâbe-feşân. Ok, tîr, sinân, hançer, neşter, tîg, şemşîr ve kılıç da kan dökmek için göze yardımcı olan unsurlardır. Bu gibi fiiliyatından dolayı göze, kasap, cellât ve kâtil de denir: Can alıcı, öldürücü, âşık-kûş, kattâl ve gazâblı olması da onun diğer hususiyetlerini aksettiren sıfatlardır (Çorak, 2002: 8-9).²

KLASİK ŞİİRDE GÖZ RENGİ

Klasik şiirde sevgilinin gözünü tavsif eden renk genellikle siyahtır. Bu renkle ilişkisi bakımından sevda ve kâfir kelimeleri de sık kullanılır. Asıl anlamı “siyahlık” demek olan sevda kelimesi, klasik tıp terminolojisinde diğerleri kan, balgam ve safra olan “ahlât-ı erbaa”dan birinin adıdır. Aşkın artmasıyla sevdanın çoğaldığına inanılır (Şentürk, 1999: 551). Dolayısıyla âşıklık ve çılgınlığı galeyâna getiren bu sıfatı şairler, hem renk hem de aşka düşme anlamında kullanırlar:

Uşşâka mâye-i *sevdâ*-yı cünündür
Ol çeşm-i siyeh-mest ile ol zülf-i siyeh-kâr³ Nâbî (G.244-I/2)

² Bu bölümde bahsi geçen benzetme unsurları, ÇORAK, Reyhan (2002). *Klasik Edebiyat'ta Sevgilide Göz, Kirpik ve Kaş Üzerine Benzetmeler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 8-9. isimli tezin yazımı sırasında kullanılan Divanların taranması sonucunda elde edilip listelenmiştir. Detaylı bilgi için ayrıca bk. ERDOĞAN, Mehtap (2013). *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, İstanbul: Kitabevi, s. 37-65. TAŞ, Ayşe Işıl (2013). *Şeyh Gâlip Divânı'nda Güzellik Unsurları*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, s. 67-93. GÖNEL, Hüseyin (2010). 15.-16. Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 253-268. SEFERCİOĞLU, Nejat (1990). *Nev'i Divanı'nın Tahlihi*, Ankara: Akçağ Yayınları, s.167-172. ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (2001). *Necati Bey Divanı'nın Tahlihi*, İstanbul: Kitabevi, s. 139-149. TOLASA, Harun (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 191-198. KURNAZ, Cemal (1996). *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlihi*, İstanbul: MEB Yayınları, s. 238-242. YAZICI, Tahsin (1993). “Çeşm”, İslam Ansiklopedisi, C.8, ss. 276.

³ Makalede geçen beyitlerin yalnızca gazel ve beyit numaraları gösterilmiştir. Divanların tam künyeleri kaynakçada bulunmaktadır.

Nâbi'ye (ö.1124/1712) ait olan beyitte siyah göz ve siyah saçın, sevda çılgınlığının ana sebebi olduğu ve bunun da âşıklar tarafından bilinmesinin şaşılacak bir durum olmadığı ifade edilmektedir (Çorak, 2002: 18).

Gözün kâfir olarak nitelendirilmesi âşığın maruz kaldığı cevr ü cefadan dolaydır. Kelimenin çağrıştırdığı merhametsizlik, zulüm, sitem ve hile gibi hususiyetler göze atfedilerek kullanılmaktadır (Pala, 1990: 273):

Bir uğurdan iki *kâfir* üstüme kıldı hücüm
Gördüm olmaz ikisine müşterek oldum esîr Behiştî (G.136/2)

Güzelin göz rengi siyahın yanında elâ olarak da nitelendirilmektedir. Bu renk, şairler tarafından, al (almak fiili), al (renk) ve âl (hile) ifadeleriyle cinas yapılarak beyitlerde yer almaktadır (Tolasa, 2001: 189; Çorak, 2002: 20):

Eşkümü gül-gün iden bir reng-i rüyun alıdur
Ahmedün gönlin alan *ala* gözinün âlidür Ahmet Paşa (G.49/6)

Ahmet Paşa'ya (ö.902/1496-97) ait olan beyit “gözyaşımı gül renginde akıtan al yanaklı güzel, gönlümü de elâ gözünün hilesiyle aldı” anlamındadır.

Elâ rengi veya koyu mavi rengi ifade etmek için şiirde iki kelime daha kullanılır. Asıl anlamı, “elâ göz ya da koyu mavi” olan *şehlâ*⁴ kelimesi bu sıfatlardan biridir. Aslında Divan şiirinde yaygın olarak “tatlı şaş bakan göz” manasında ele alınmıştır. Fakat renk ifade eden beyitlere de rastlanmaktadır:

Kadı Burhaneddin'e (ö.745/1345) ait olan beyitte *şehlâ* sıfatı ile gözün rengi kastedilmiştir:

Gözüne ah kara dimezem ki *şehlâ* duymasun
Nâgehîn gamzeyle dil atup vebâle düşmesün Kadı Burhâneddin (G.168/3)

“Koyu elâ göz” anlamındaki bir diğer kelime de kıymadır. Karamanlı Aynî (ö.1490'dan sonra) beytinde kıyma gözlü sevgilinin, çok hiddetli bir bakışla sadece bir gönül değil bin gönül alabileceğinden bahsetmektedir:

Âşıkdan *iki kıyma* gözün iy yüzi hûbum
Bir kerre kıya bakış ile bin dili ala Karamanlı Aynî (G.435/3)

⁴ Makalede kullanılan bazı kelimelerin anlamları için “AYVERDİ, İlhan (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.” kullanılmıştır.

KLASİK ŞİİRDE MAVİ GÖZ

Mavi göz beyitleri sanıldığı gibi aksine sadece klasik şiirin son dönemlerinde görülen bir unsur değildir. 16. yüzyıldan itibaren hemen her yüzyılda az da olsa örneklere tesadüf edilmektedir. Yaygın olarak mavi gözün Farsça terkihi *çeşm-i kebûd* ifadesi kullanılır. Bunun yanında *mînâ-çeşm* ve *fîrûze-fâm* kullanımları da mevcuttur.

Mavi göz için teşbih unsuru olarak daha ziyade somut kavramlar tercih edilmiştir. Bundan dolayı, genellikle açık, net ve anlaşılır ifadelerle beyitler nazmedilmiştir.

16. yüzyılın en hacimli divânına sahip olan Zâtî (ö.953/1546) “saadetli bir güne erişmek dilersen, mavi gözlü ve put gibi güzel olan sevgilinin yolundan ayrılma, sözünden çıkma” demektedir:

Gözi *fîrûze-fâm* ol bir sanemdür tap deyince var
Temâşâ kıl eger irmek dilersen rûz-ı pîrûze⁵ Zâtî (G.1416/3)

Bu yüzyılda göz için mavi rengi kullanan bir diğer şair Emrî'dir (ö.983/1575). Emrî, mavi göz ile gökyüzünü, saç ile de minyatürlerde kullanılan kıvrımlı ve zarif bulut resimlerini ilişkilendirerek beytini kurar. “Mavi gözün (üzerine düşmüş olan) zülfü hayal eden herkes gökyüzüne bu bulut gibi nakşî kim çizdi, der”:

Kim yazdı göke bu buldî nakşî dir gören
Bu dîde-i kebûdda zülfün hayâlini Emrî (G.552/2)

Mavi göz ya sevgilinin görünen özelliklerini tarif etmek için ya da âşığa verdiği derin ıstırapı tanımlamak için kullanılmıştır.

18. yüzyıl şairlerinden Nedîm (ö. 1730) zarif ve külfetsiz şiirleriyle mavi gözü, bir murabbasında acımasız ve merhametsiz olarak nitelendirir:

Kebûd çeşmi bî-rahm etdi nigâhın
Âşıkların göğe çıkardı âhın
Sordum gerdeninden zülf-i siyâhın
Bir cevâb vermedi akdan karadan Nedîm (Murabba 45/2)

⁵ Makalede yer alan beyitler mümkün olduğu kadar mavi göz ile olan ilişkisi nispetinde izah edilmeye çalışılmıştır. Çok kapsamlı veya detaylı açıklamalarda bulunulmamıştır.

Aynı şekilde Yenişehirli Avnî (ö.1883) ve Vâlî-i Amedî (ö.1151/1738-39) de mavi gözün âşık üzerindeki etkilerinden bahseder:

Müjgânına o *çeşm-i kebûdun* dûcâr olup
Müştâk-i zahm-ı çeng-i peleng-i nigâhıyuz Yenişehirli Avni (G.159/4)

Bir taraftan “O mavi gözün kirpiklerine kapılıp kaplan -gibi kindar- bakışların açtığı derin yaraların müştakıyız.” diyen Avnî bir taraftan da müştak olduğu mavi gözlerin verdiği gamdan kanlı gözyaşı dökmektedir:

Gam-ı *çeşm-i kebûd* ü hasret-i zülf-i siyâhunla
Sirişk-i al akar ‘Avnî-i zârün rûy-ı zerdinden Yenişehirli Avni (G.298/7)

“Mavi gözün gamıyla ve siyah zülfün hasretiyle inleyen Avni’nin sarı benzinden kanlı gözyaşı akar.”

Asıl adı Hasan Ağa olan Vâlî-i Amedî, 18. yüzyıl şairlerindedir (Okur, 2006: 8). Hasan Ağa mavi gözü “felek-fâm” terkibiyle tavsif etmiş ve divane gönlünün mavi göz arzusu ile mavi yakut gibi morardığını ifade etmiştir:

Oldı dîvâne gönül ma‘den-i yâkût-ı kebûd
Arzû-yı nîgeh-i *çeşm-i felek-fâmından*⁶ Vâlî-i Amedî (G.279/6)

Divan şiirindeki sevgili tipinin tanımlandığı beyitlerde mavi göz, sanki şairin zihnindeki güzeli değil dış dünyada var olan somut bir güzeli tarif eder gibidir:

Bâg-ı hüsnün her boyu servine bakmam dil-berin
Zülfü sünbül rûyu gül *çeşmi kebûd* olmak gerek Mirzazâde Sâlim (G.179/4)

Mirzazâde Salim (ö.1156/1743), dilberin nasıl olması gerektiğini ifade ettikten sonra bu özellikleri haiz güzele seslenerek “Mavi gözünden kâküllerini bertaraf et ki Allah’ın kudretini yalanlayanlar seni bir seyretsin.” manasındaki beytini söyler:

Nezzâre eden seyr ede tâ sun’-ı Hudâ’yı
Kâküllerini ber-taraf-ı *çeşm-i kebûd* et Mirzazâde Sâlim (G.19/4)

Bu minvaldeki diğer bir beyit de İzzet Ali Paşa’ya (ö.1147/1734) aittir. “Dem-i

⁶ Divanın transkripsiyonlu çalışmasında sehven “çeşm-i fülk-i fâmından” şeklinde yazılmıştır.

humârda iken nilüfer goncası misali açılıp kapanan mavi renkli gözlere (bir) bak.”:

Dem-i humârda *çeşm-i kebûd-fâmına* bak
Misâl-i gonce-i nilüfer açılır kapanur İzzet Alî Paşa (G.27/6)

Nedîm mavi gözlü Çerkez güzellerini Mağrip, Fas ve Çerkez mülkleriyle ilişkilendirerek anlatmaktadır:

Zülf ü külâhı verdi hanel Mağrib ü Fese
Çeşm-i kebûdı saldı akın mülk-i Çerkese Nedîm (G.131/1)

Göz için mavi rengin kullanılması, siyaha ve elâya göre çok daha az olduğu için tespit edilebilen teşbih unsurlarının da sınırlı olduğu görüldü. Sadece “Asûman-Belâ, Sihar-Fitne, Kebûter-Kumru-Tütî, Lacivert Nakış-Mürekkep, Firûze, Zerk-Ezrak” başlıkları altında toplanabilecek beyitlere tesadüf edildi. Münferit yapılan benzetmeler “Diğer Benzetmeler” başlığı altında toplandı. Son dönem şairlerinde mavi göz ile Göksu’da yapılan “âb âlemleri” arasında ilişki kurularak beyitlerin nazmedildiği görüldü. İlgili beyitler de ayrı bir başlık altında bir araya getirildi.

MAVİ GÖZLE İLGİLİ TEŞBİH UNSURLARI

1. Asûman-Belâ:

Bu başlık altındaki ilk beyit Şeyh Gâlip’e (ö. 1213/1799) aittir. “Çeşm-i kebûdından” redifli gazeli mavi göze ilişkin tespit edilebilmiş ilk müstakil gazeldir. Daha sonra Keçecizâde İzzet Molla (ö.1829) ve Antepî Aynî (ö.1838) bu gazeli tanzir etmişlerdir.⁷

⁷ Makalede beyit tasnifleri teşbih unsurlarına göre düzenlenmiştir. Bu sebeple “çeşm-i kebûdından” redifli tespit edilebilmiş üç müstakil gazel, nazire geleneğinin bütünlüğü içerisinde görülebilmesi için burada bir arada verilmiştir:

Harîm-i sine sünbül-zârdır çeşm-i kebûdından
Belâ-yı âsumân bi-zârdır çeşm-i kebûdından

O rütbe nâz-perverd-i vatanken şimdi firûze
Beyâbân merg-i istihkârdır çeşm-i kebûdından

Eden şîrâze-bend eczâ-yı hüsni ebruvândır hep
Hatı bir levha-i jengârdır çeşm-i kebûdından

Alır nâm-ı merâm-ı aşkı elbet çehre-i zerdim
Nigin-i lâciverdî-kârdır çeşm-i kebûdından

Hevâyî olduğundan meşreb-i erbâb-ı dil ekser
Dü didem ebr-i deryâ-bârdır çeşm-i kebûdından

Nigâh-ı çeşmi âşûb-ı Firengistân-ı hüsn olmuş
Mesihâlar dahı bîmârdır çeşm-i kebûdından

Pür oldu cübbe vü destârı şimdi zerk-püşânın
Kimi mest ü kimi hammârdır çeşm-i kebûdından

Gül-i nilüfer ü hürşid-veş gülzâr-ı hüsnünde
Perestîş-dâde-i ruhsârdır çeşm-i kebûdından

Kalem deryûze-i ma'nîye kılmış nil-i engüştün
Meğer Gâlib medih-âsârdır çeşm-i kebûdından

Şeyh Gâlib

Gönül mir'ât-ı pür-jengârdur çeşm-i kebûdından
Gözümde çerh-i nilî târdur çeşm-i kebûdından

Sipihir engüşter-i firûze olsa dest-i hükmümde
Yine gör kim gözümde hârdur çeşm-i kebûdından

Bu sünbül-zâr-ı âlem bir şebistân-ı cünûnumdur
Serümde öyle sevdâ vardur çeşm-i kebûdından

Siyeh-çeşmân-ı hûbân-ı zamâne eylemez mi 'âr
Diyâr-ı fitne sünbül-zârdur çeşm-i kebûdından

Felek-meşrebligin ister mi itmek göz göre i'ân
O şühun kendi de bîzârdur çeşm-i kebûdından

'Acep mi âsmân ser-dâde-i bâlîn hâk olsa
Ser-â-pâ-yı cihân bîmârdur çeşm-i kebûdından

Nigâhıdur hemîşe reng-i bi-dâdı viren çerhe
Dimem gerdüna kim gaddârdur çeşm-i kebûdından

Virürdi kara sevdâ gerçi ammâ câna kıymazdı
Bana zülf-i siyâhı yârdur çeşm-i kebûdından

Nigâh-ı feyz-i Gâlib kıldı 'İzzet nazmumı rengin
Salâ kim söylemek düşvârdur çeşm-i kebûdından

Keçecizâde İzzet Molla

Sehâbın didesi hûn-bârdır çeşm-i kebûdından
O cellâd-ı felek bi-zârdır çeşm-i kebûdından

'Aceb mi ma'den-i firûze olsa bu dil-i pür-hûn
Ki gök yâkût-ı neşter-hârdır çeşm-i kebûdından

Harim-i sine sünbülzârdır *çeşm-i kebûdından*
Belâ-yı âsumân bîzârdır *çeşm-i kebûdından* Şeyh Gâlib (G.293/1)

“Sinemin köşesi senin mavi gözün sebebiyle sünbül bahçesi gibi olmuştur. Belâ-yı âsumân yani felek (bile) senin mavi gözünden bıkılmış, usanmıştır.”

Sevgilinin mavi gözü, âşık üzerinde o kadar etkilidir ki onun yüreğinin en derin yeri bile tesir altındadır. Bağrı morarmaktan sümbül bahçesinin rengine bürünmüştür. Yaraları sümbül çiçeği gibi göz göz açılmıştır. Mavi gözün tesiri sadece âşığı etkileyecek derecede değildir. Aynı zamanda feleği bile bîzâr edecek kuvvete sahiptir. Nitekim Antepli Aynî de mavi göz hakkında aynı şeyi düşünmektedir:

Sehâbın dîdesi hûn-bârdır *çeşm-i kebûdından*
O cellâd-ı felek bîzârdır *çeşm-i kebûdından* Antepli Aynî (G.156/1)

“Bulutun gözü mavi göz sebebiyle kan ağlamaktadır (yağmur yerine kan yağdırır). Felek celladı da (artık) gınâ getirmiştir.”

Klasik şiirde felek, genellikle kendisinden şikâyet edilen bir unsur olarak kullanılır. Fakat beyitte mavi gözün büyüleyiciliği sebebiyle kendisi bîzâr düşmüştür. Bu durumda insanların üzerinde mavi göz, felekten daha tesirli bulunmaktadır. Kezâ Şeyh Gâlib’e ait bir başka beyitte felek, “çeşm-i kebûd”dan zulüm ve eziyet için destur ister:

Nümâyân devr-i fitne sûy-ı hatt-ı müşg-sûdından
Felek bî-dâd için destûr alır *çeşm-i kebûdından* Şeyh Gâlib (G.294/1)

Kazâ’en oldı dil bir kâfirin şimdi hevâ-dârı
Kebüter-veş dem-â-dem zârdır *çeşm-i kebûdından*

Yakar berk-i nigâhı âsumânda hırmî-necmi
Sürüşân mazhar-ı âzârdır *çeşm-i kebûdından*

Hat-ı sebzi tarâvet-yâb ider Göksu çemenzârın
Kenâr-ı bahr sünbül-zârdır *çeşm-i kebûdından*

Reg-i ebrû hevâ-yı sûret-i ejderde göstermiş
Bu zûlf-i kâfiri sehârdır *çeşm-i kebûdından*

Ne reng itse gerekdir ben hevâyî meşrebe ‘Aynî
Kim ezrak-pûş olan nâ-çârdır *çeşm-i kebûdından*

Antepli Aynî

“Fitne devri, sevgilinin misk sürülmüş hattı tarafında görünür. Felek (de) adaletsizlik için mavi gözden izin ister.”

Aslında feleğe bu adaletsizlik hilesini öğreten güzelin bakışıdır. Şair bundan dolayı mavi gözü daha gaddar olarak nitelendirir:

Nigâhıdur hemîşe reng-i bî-dâdı viren çerhe
Dimem gerdûna kim gaddârdur *çeşm-i kebûdından* İzzet Molla (G.412/7)

Keçecizâde İzzet Molla'ya ait olan beyitte “Gökyüzünün (hastalık sebebiyle) başını koyduğu yastık toprak olsa buna şaşılmaz. Çünkü mavi göz sebebiyle baştan başa bütün cihan hastadır.” denilmektedir:

Acep mi âsmân ser-dâde-i bâlîn hâk olsa
Ser-â-pâ-yı cihân bîmârdur *çeşm-i kebûdından* İzzet Molla (G.412/6)

Antepli Aynî, mavi göze ait bakış şimşeginin, yeryüzüne yıldırım düşüp yangın çıkmasından mülhem, gökyüzündeki yıldız harmanını yaktığını ve bu sebeple meleklerin incindiğini söylemektedir:

Yakar berk-i nigâhı âsumânda hırmen-i necmi
Sürûşân mazhar-ı âzârdır *çeşm-i kebûdından* Antepli Aynî (G.156/4)

“Bakışın şimşegi (mavi gözün bakması) gökyüzünde yıldız harmanını yakar. Bundan dolayı melekler incinmiştir.”

Keçecizâde İzzet Molla, mavi göz sebebiyle bîzâr olanlara güzelin kendisini de dâhil ederek bu konuda söylenebilecek son sözü söyler:

Felek-meşrebligin ister mi itmek göz göre i'lân
O şûhun kendi de bîzârdur *çeşm-i kebûdından* İzzet Molla (G.412/5)

“O güzel felek meşrepli (sözünde durmayan) olduğunu göz göre göre neden ilan etmek istesin. Mavi gözden kendisi de usanmıştır.”

Genellikle beyitlerde belâ, adatlensizlik, büyü, sihir veya câdû ibareleriyle birlikte kullanılan fitne kelimesi, fitne-i âhir-zaman ya da devr-i kamer⁸ terkibleriyle

⁸ Devr-i kamer için bk. ÇELEBİOĞLU, Amil (1998). “Kültür ve Edebiyatımızda Ay”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara: MEB Yayınları, s. 677-689.

ilişkilidir. Eski astrolojiye göre dünyaya uzaklıkları bakımından her gezegenin bin yıllık bir devri bulunmaktadır. Mesela en üstte bulunan Zühal yedi bin yıl yaşamıştır. Dünyaya en yakın olan ayın bin yıllık bir ömrü bulunmaktadır. Bu dönem, karışıklıkları ve fitneleri ile kıyamete kadar sürecektir (Şentürk, 1999: 158).

Yenişehirli Avnî, mavi gözün her bakışını gökyüzünden yağın belâlar ile bir tutar:

Her *gamze-i dide-i kebûdun*
Ayniyle belâ-yı âsmândur Yenişehirli Avnî (G.113/4)

Arpaeminizâde Sami (ö.1146/1734), Muvakkitzâde Pertev (ö.1222/1807-8) ve Vâlî-i Amedî, güzeli fitne çıkarın bir afet olarak nitelendirip gökten belâların mavi göz sebebiyle yağdığını ifade etmişlerdir:

Çeşm-i kebûdın itdi o âfet fiten-hurûş
Uşşâka âsmânî belâlar mübârekî
Âşıkların dem-â-dem alur dūd-ı âhım
Ol şûha âsmânî belâlar mübârekî Arpaeminizade Sami (Kıta10)

Ol nigâhı âfetün *çeşm-i kebûd* ‘âleme
Zannum oldur bir belâ-yı âsmân olmuş gibi Muvakkitzâde Pertev (G.513/2)

Nigâh it hâle ey *çesm-i kebûd* âfet-i şehri
Belâ-yı âsmânı hâtır-ı efkâre sensin sen Vâlî-i Amedî (G.274/2)

Mavi göz ve gökyüzü ilişkisi zaman zaman şairin ruh halini ifade etmek için de kullanılmıştır. Şeyhülislâm Esad’ın (ö.1166/1753) güzelin mavi gözüne olan hasreti, gökyüzü ve âşığın âhı ile ifade edilmiştir:

Ahım iderse gökleri ger nîl-gûn n’ola
Zîrâ ki nâlem ol meh-i *çeşm-i kebûdedir* Şeyhülislam Esad (G.62/3)

“Ahım (âşığın ah dediği zaman yanık yüreğinden yükselen dumanın gri-mavi rengi) gökleri Nil nehri gibi masmavi hale getirirse ne olur ki... Zira inleyişim o ay yüzlü güzelin mavi gözüne olan hasretimdir.”

Keçecizâde İzzet Molla’nın mavi göz sebebiyle gönül aynası paslanmış, bahtı veya dünyası kararmıştır:

Gönül mir'ât-ı pür-jengârdur *çeşm-i kebûdından*
Gözümde çerh-i nîli târdur *çeşm-i kebûdından* İzzet Molla (G.412/1)

“Mavi göz sebebiyle gönül aynası paslanmış ve gözümde Nil gibi mavi olan bahtım veya dünyam kararmıştır.” Gönül aynasının paslanması mavi gözlü sevgilinin zaman zaman âşığa teveccüh etmesi dolayısıyla gönle mavi rengin yansımalarıdır.

Gam-ı *çeşm-i kebûdun* kim nîgeh-dâr-i dil olmuşdur
Meger Cibrildür kim âsmândan nâzil olmuşdur Yenişehirli Avni (G.140/1)

“Mavi gözün gamı, Cebrail misali gökyüzünden inmiş şairin gönül bekçisi olmuştur.” Cebrail’in ilettiği ayet-i kerimelerle Hz. Peygamber’i rahatlatmış gibi âşığın gamlı gönlünü de yine mavi gözün kendisi gelip ferahlatacaktır.

2. Sihar-Fitne:

Her bir nigâh u gamzesi sihr-i helâldir
Çeşm-i kebûd-ı yâra füsûn-ger midir disem Fatin (G.102/4)

“Herbir bakışı sihr-i helâl olan yârin mavi gözüne sihirbâz mı desem.”

Bir edebiyat terimi olan “sihr-i helal” terkibi, “beyitte bir kelime veya kelime grubunun söz içinde hem kendinden önceki hem de sonraki kelimelerle iki ayrı cümle oluşturacak şekilde kullanılması (Çoşkun, 2010: 130)” anlamındadır.

Fatin (ö.1866), sevgilinin mavi gözlerine o kadar kuvvetli bir maharet atfetmektedir ki, bakışlar sihr-i helal sanatı yaparak âşığa imalarda bulunmaktadır. Öte yandan sihir İslâm dinine göre yasaktır.⁹ Fakat mavi

gözlerin teshir gücü, şair tarafından, sihri helal kılacak derecede büyüleyici ve cazip olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla muhatap maruz kaldığı sihirden endişelenmemekte, zarar göreceğini düşünmemekte bilakis memnuniyet duymaktadır. Bu münasebetle ikinci mısradaki, mavi göz kabiliyetli bir sihirbaz olarak nitelendirilmektedir.

Hemân âşık tehî *mînâ-yı çeşmin* eyler âmâde
Perî-zâd-ı hayâl-i dil-rübâ kabil mi teshire Nedîm (G.4/7)

⁹ Detaylı bilgi için bk. ÇELEBİOĞLU, Amil (1998). “Kültür ve Edebiyatımızda Ay”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara: MEB Yayınları, s. 677-689.

“Åşık mavi göz için boşu boşuna âmâde olmuştur. Sevgilinin peri gibi güzel hayali acaba sihir yapmaya kabiliyetli midir?” Şair elbette mavi gözün teshir gücünü bilmektedir. Fakat bilmezlikten gelerek aslında sevgilinin teveccühüne kendisi de mazhar olmak istemektedir.

Reg-i ebrû hevâ-yı sûret-i ejderde göstermiş
Bu zülf-i kâfiri sehârdır çeşm-i kebûdından Antepli Aynî (G.156/6)

Antepli Aynî'ye ait olan beyitte kaşın üzerine düşen ve ejderhaya benzeyen kâfir zülfün büyücü olma sebebi de mavi gözdür.

Maktul devlet adamlarından divan sahibi şair Tayyar Paşa'nın (ö.1815) mavi gözlü güzeli de simsiyah saçları gözlerine indiği için fitne yası var gibi karalar giyinmiştir (Köksal, 2002: 164):

Kaplamış ta dökülüp çeşm-i kebûdun perçem
Karalar giydi bu gün var gibi yas-ı fitne Tayyar Paşa (Köksal, 2002: 164)

Sünbülzâde Vehbî'ye (ö.1809) ait olan beyitte, “fena halde sarhoş olup fitne koparan mavi göz (şairin) sabır diyarına akın eden bir âfet-i Çerkestir”:

Süzüp çeşm-i kebûd-ı fitne-engiz ü siyeh-mestin
Akın saldı diyâr-ı sabrîma bir âfet-i Çerkes Sünbülzâde Vehbî (G.116/2)

Keçecizâde İzzet Molla siyah göz ile mavi göz arasında bir mukayese yapmaktadır. Siyah gözün en mahir olduğu alan fitne diyarıdır ve artık mavi gözün eline geçmiştir. Dolayısıyla zamanın siyah gözlü güzelleri bundan utanç duymalıdır. Fitne diyarı, mavi gözün bakışları sebebiyle, sümbül çiçeğinin renginden mülhem, sümbül bahçesine benzemiştir:

Siyeh-çeşmân-ı hûbân-ı zamâne eylemez mi 'âr
Diyâr-ı fitne sünbül-zârdur çeşm-i kebûdından İzzet Molla (G.412/4)

3. Kebûter-Kumru-Tûtî:

Mavi gözün güvercin, kumru ve tûtî ile ilişkisi bu kuşların özellikle boyun kısımlarında bulunan tüylerin mavi rengi andırmasından dolayıdır. Şeyh Gâlib'e ait olan ilk beyit “Mavi göz kendi bakış kanadını cilveledirdiğinde bakış güvercinin haberi (de) göklere yükselmektedir” anlamındadır:

Kebûd çeşmin edip cilveger per-i nighin
Peyâmı göklere erdi kebûter-i nighin Şeyh Gâlib (G.179/2)

Per-i nighin cilveger olması, sevgilinin mavi gözünün ortaya çıkması veya onun mavi gözünü hareket ettirmesi (gözlerini kırıştırması) anlamındadır. Bakış güvercininin haberinin göklere yükselmesi mavi gözlerin gökyüzüne bakması biçiminde yorumlanabilir. Güvercin haber getirip götüren postacı bir kuştur. Bu münasebetle âşığın sevgiliden kendisiyle ilgili düşüncelerini öğrenebileceği tek güvenilir kaynak mavi gözlerdir. Yine güvercinin rengi maviye bakar. Bu manada kebût ve kebûter kelimeleri de birbiriyle ilişkilidir.

Mavi gözlü sevgilinin hayali ile güvercin arasındaki ilişkiyi anlatan bir başka beyit de Arpaeminizâde Sami'ye aittir:

Uçar o çeşm-i kebûdun hayâli çeşmümde
Kebûter-i ser-i bâm-i nigâhum olmuşdur Arpaeminizade Sami (G.36/4)

“Mavi gözlü sevgilinin hayali, sürekli şairin gözünün önünde uçuşmaktadır. Sanki o bakış kubbesinin baş güvercini olmuştur.”

Bakış kubbesinden maksat göz kapağı olmalıdır. Böylece şair göz kapağını kıpırdattığında yani gözünü her açıp kapattığında, mavi gözlü, güvercin edalı sevgilinin hayaliyle başbaşa kalmaktadır veya gözlerini kapatıp her hayale daldığında sevgiliyi görmektedir.

Teşbih ilişkisinin mavi göz ile güvercin arasında kurulduğu bir diğer beyit de Antepli Aynî'ye aittir. Beyitte, mavi gözlü sevgili, muhtemelen gayr-ı müslim güzeller sebebiyle, “kâfir” olarak nitelendirilmiştir:

Kazâ'en oldı dil bir kâfirin şimdi hevâ-dârı
Kebûter-veş dem-â-dem zârdır çeşm-i kebûdından Antepli Aynî (G.156/3)

“Gönül bir kâfirle kazara dost olmuştur. Güvercin gibi inlemesi onun mavi gözü sebebiyledir.”

Nedim'in beytinde mavi gözler, sevgilinin tâka benzeyen kaşının altına gelip yuva yapan iki avare kumruya benzetilmektedir:

Değil çeşm-i kebûd ol ebruvânın zîr-i tâkına
İki âvâre kumrıdır ki gelmiş âşiyân tutmuş Nedim (G.53/2)

Muvakkitzâde Muhammed Pertev, mavi gözleri, birbirine yakın renkler olması sebebiyle, söyleşen iki yeşil papağana benzetmektedir:

Söz bir itdükde iki çeşmân-ı gûyâ-yı kebûd
Birbiriyle san iki tütî-i ahdar söyleşür Muvakkitzâde Pertev (G.102/2)

“İki konuşkan mavi göz birbiriyle söz birliği ettiğinde sanki iki yeşil papağan söyleşir gibi görünür.”

4. Lacivert Nakış-Mürekkep:

Alır nâm-ı merâm-ı aşkı elbet çehre-i zerdim
Nigîn-i lâciverdî-kârdır çeşm-i kebûdından Şeyh Gâlib (G.293/4)

“Aşk maksadının namını elbette benim sarı benzim alır. Çünkü (sarı benzimin üzerindeki) lacivert renkli mühür mavi göz sebebiyledir.”

Beyitte Şeyh Gâlib, mavi gözün benzini sarartacak kadar, onu aşk derdiyle hasta edecek kadar içine nüfuz ettiğini dile getirmektedir. Bu mavi gözler, lacivert renkli bir mühür gibi sarı benzin üzerinde iz bırakmıştır. Böylece aşk konusunda âşığın namı tescillenmiş olmaktadır.

Vâlî-i Amedî, güzelin sarı kaşlarını yanağın altın rengindeki serlevhasına (yazı başlığı) mavi gözlerini de aynı serlevhada kullanılan lacivert renge benzetmektedir:

Zerd ebrûsı ile çeşm-i kebûdî o mehin
Lâceverd u zer-i ser-levha-i ruhsâresidir Vâlî-i Amedî (G.46/2)
Hayâl itdün gönül çeşm-i kebûdın ol perî-rûyun
Kenâr-ı nüsha-i ümmîde nakş-i lâciverd itdün Nâbî (G.452-II/4)

“Sevgilinin mavi gözünü hayal ettin gönül. (Böylece) ümit nüshasının kenarına lacivert (bir) nakış kondurdun.”

Nâbî’ye ait olan beyitte mavi göz ümit nüshasının kenarına konurulan lacivert bir nakışa benzetilmektedir. Yazma eserlerde nüshanın yani kitabın, sayfalarında, yazılı ve yazısız kısımlarını birbirinden ayırmak üzere altınla çekilmiş çizgiler bulunmaktadır. Bu çizgilere cetvel tabir edilir. Cetvelin vasfı olarak laciverdî ve asumânî sıfatları da kullanılmaktadır (Pala, 1990: 98).

Şair, peri gibi güzel olan sevgilinin yüzüne bakarak ümmid nüshasının kenarına lacivert bir nakış işlendiğini hayal etmektedir. Burada nüsha yüz, kenarındaki lacivert cetvel de mavi gözlerdir. Nâbî mavi gözlerin kendisiyle ilgilenmesini sağlayabilmek için yüz nüshasından yardım beklemektedir.

Mürekkep ve mavi göz arasında ilişki kuran bir diğer şair de İkinci Mustafa devrinde yaşamış olan Bursalı Hüseyin Can'dır (ö.1695/96) :

Zülf-i siyehün la'l-i lebün çeşm-i kebûdun
Evsâfını ta'rif için üç dürlü mürekkep Hüseyin Can (Köksal, 2002: 163)

“Siyah saçın, kırmızı dudağın ve mavi gözün, senin güzelliğinin özelliklerini tarif etmek için (kullanılan) üç türlü mürekkeptir.” (Köksal, 2002: 163).

El yazması kitaplar yazılırken çoğunlukla siyah mürekkep kullanılmaktadır. Nüshaların bazılarında başlıklar, vurgulanmak istenen kelimeler veya bölümler, surh denilen kırmızı mürekkeple yazılmaktadır. Kitap süslemeleri veya nakışları ise mavi mürekkeple yapılmaktadır. Beyitte şair, güzelin vasıflarını bu üç türlü mürekkeple tarif etmektedir. Siyah saçlar siyah mürekkeple, la'l renkli dudaklar kırmızı mürekkeple ve mavi gözler de mavi mürekkeple paralellik kurarak ifade edilmektedir (Köksal, 2002: 163).

5. Firûze:

Firûze, Nişabur'da çıkarılan açık mavi renkli ve kıymetli bir taşın adıdır. Şeyh Gâlip'e ait olan ilk beyitte bu taş, mavi göz sebebiyle kıymetini kaybetmiş tahkir edilmiştir:

O rütbe nâz-perverd-i vatanken şimdi firûze
Beyâbân merg-i istihkârdır çeşm-i kebûdından Şeyh Gâlib (G.293/2)

“Firûze kendi vatanında naz rütbesindeyken senin mavi gözün sebebiyle hakir görülüp çöle düşmüştür.”

Naz terimi tasavvufta sevgilinin âşığa bulunduğu lütuf ve ihsan olarak tarif edilmektedir (Üstüner, 2007: 145). Âşığın vakıf olduğu üst makamlardan biridir. Bu durumda mavi göz sebebiyle firûze taşının düşürüldüğü durum daha iyi anlaşılacaktır.

Keçecizâde İzzet Molla mavi gözü, gökyüzü ve firûze ilişkisi içinde nazmetmeye çalışmaktadır:

Sipihir engüşter-i firûze olsa dest-i hükmümde
Yine gör kim gözümde hârdur *çeşm-i kebûd*ından İzzet Molla (G.412/2)

“Kudret elimde (hükmümüm geçtiği zamanda) gökyüzü firûzeden bir yüzük olsa (senin) mavi gözün sebebiyle benim gözümde itibarsızdır.”

Aceb mi ma'den-i firûze olsa bu dil-i pür-hûn
Ki gök yâkût-ı neşter-hârdır *çeşm-i kebûd*ından Antepî Aynî (G.156/2)

“Kanlı gönlüm firûze madeni gibi olsa buna neden şaşılırsın ki mavi göz sebebiyle gökyüzü neşter yaralı bir yakuta dönmüştür.”

Antepî Aynî de bir önceki beyitte olduğu gibi mavi gözü, gökyüzü ve firuze kelimelerine teşbih etmektedir.

Daha ziyade tarihçi olarak bilinen Raşid (ö. 1735) beyitte sevgilinin sürmeli mavi gözünü firûze taşlı bir yüzüğe benzetmektedir. “Gönül çeken güzelin mavi gözünü sakın sürme bulaşığı zanetme, o pervazları siyah olan firûze bir yüzüktür.” (Köksal, 2002: 165):

Sakın *çeşm-i kebûd*-ı dil-rübâyı sanma kuhl-âlûd
O bir firûze hatemdür ki pervâzı sevâd üzre Raşid (Köksal, 2002: 165)

6. Zerk-Ezrak:

Zerk ve ezrak kelimeleri, dervişlerin giydiği mavi cübbe veya hırka manasındadır. Hırkada mavi rengin tercih edilmesi aslında kiri belli etmemesinden dolayıdır. Fakat siyah gibi yas rengi olması sebebiyle ıstırapı, ışıkla karanlığın birleştiği bir renk olması sebebiyle sevinçle kederi, gök rengi olası sebebiyle yükselişi ve deniz rengi olması sebebiyle de enginliği ifade ettiği düşünülmüştür. Mavi cübbe giyen dervişlere ezrakpûş da tabir edilmektedir (Uludağ, 1998: 373).

Şeyh Gâlib ve Antepî Aynî'ye ait olan beyitlerde bu kez mavi gözden mavi cübbeli dervişler bizâr olmuşlardır:

Pür oldu cübbe vü destârı şimdi zerk-pûşânın
Kimi mest ü kimi hammârdır *çeşm-i kebûd*ından Şeyh Gâlib (G.293/7)

“Mavi cübbeli dervişlerin sarıkları ve cübbeleri (mavi göz sebebiyle) masmavi oldu. (Mavi göz) dervişlerin kimini mest kimini sarhoş etti.”

Ne reng itse gerekdir ben hevâyî meşrebe Aynî
Kim ezrak-pûş olan nâ-çârdır çeşm-i kebûdından Antepli Aynî (G.156/7)

“Mavi göz, (zaten) hevâyî meşreb olan Aynî'ye ne kadar hile yapsa yeridir. (Çünkü) mavi cübbeli dervişler bile (mavi gözden) çaresiz kalmışlardır.”

7. Diğer Benzetmeler:

Lâzikizâde Feyzullah Nâfiz'e (ö.?) ait olan ilk beyitte mavi göz ile sürme ve ceylan ilişkisi kurulmuştur:

Mukahhal olmadan ayn-ı gazal-ı mihr-i subh-ârâ
Siyeh tahrîr ol çeşm-i kebûda sürmeler çeksin Lâzikizâde (G.530/2)

Ceylanın gözü sabahı süsleyen güneşe benzetilmiştir. Bu göz mukahhal olmadan yani sürmelenmeden mavi göze sürme çekmek gerekmektedir. Güzelin sürmeli siyah gözü sabah güneşi gibi doğmadan mavi göz tedbiren gözlerine sürme çeksin ki siyah gözün ışığı onu rahatsız etmesin. Mavi göz ile siyah gözü mukayese eden şair, siyah gözü tercih ederek beytini nazmetmiştir.

Bu bölümün bundan sonraki kısmı Şeyh Gâlip'e ait olan ve Keçecizâde İzzet Molla tarafından tanzir edilen “çeşm-i kebûdandan” redifli gazelin tasnife dâhil edilememiş beyitlerinden oluşmaktadır. Mümkün olduğu kadar birbiriyle anlamca ilişkili beyitler bir arada izah edilmeye çalışılmıştır.

Redif “çeşm-i kebûdandan” olduğu için beyitlerde mavi gözün sebep olduğu durumlar sıralanmıştır. Şeyh Gâlip tarafından nazmedilen ilk beyitte bu kez gönül erbabı olanların hevâyî tabiatlarından bahsedilmektedir. Bu münasebetle mavi göz için en çok gözyaşını bu âşıklar dökmektedir:

Hevâyî olduğundan meşreb-i erbâb-ı dil ekser
Dü didem ebr-i deryâ-bârdır çeşm-i kebûdından Şeyh Gâlib (G.293/5)

“Gönül erbabının meşrebi genellikle hevâyî olduğundan mavi göz sebebiyle iki gözüm derya yağdıran buluta benzemiştir.”

Bu kez Şeyh Gâlip'in mavi gözü, güzelleri ve kâfirleriyle anılan Firengistan ülkesini karıştırmış, hastalıkları iyileştirmesiyle maruf Hz. İsa'yı bile hasta etmiştir:

Nigâh-ı çeşmi âşûb-ı Firengistân-ı hüsn olmuş
Mesihâlar dahı bîmârdır çeşm-i kebûdından Şeyh Gâlib (G.293/6)

“Gözünün (bir) bakışı güzellik Firengistanını karıştırmış mavi göz yüzünden Mesihalar dahi hasta olmuştur.”

Şeyh Gâlip'in bir diğer beytinde mavi göz, sevgilinin yüzünün güzellik sebebidir. Gül bahçesi gibi olan yüzde nilüfer çiçeğine benzeyen ve güneş gibi parlayan yanağın bu kadar güzel olması mavi göz sebebiyledir:

Gül-i nilüfer ü hürşîd-veş gülzâr-ı hüsnünde
Perestiş-dâde-i ruhsârdır çeşm-i kebûdından Şeyh Gâlib (G.293/8)

Bu defa mavi göz renginden dolayı paslı bir levhaya benzetilmektedir. Şeyh Gâlip de yüzdeki güzellik cüzlerini, şîrâzebend misâli, kaşların bir arada tuttuğunu söylemektedir. Ayva tüyleri, mavi göz sebebiyle pas rengine bürünmüştür.

Beyit, yazma eser terimleriyle kurulmuştur. Şîrâze veya şîrâzebend, sayfaların düzgün tutulmasını sağlayan dağılmasını önleyen ibrişimden yapılmış bir şerittir. Kaşlar da yüzdeki güzellik cüzlerini bir arada tutar. Levha, üzerinde yazı veya resim bulunan düz bir malzemedir. Yüzün üzerindeki ayva tüyleri bu levhaya benzetilmiştir ve pas rengindedir. Çünkü yüz o kadar beyaz ve parlaktır ki mavi gözlerin aksi bu levhaya düşmektedir:

Eden şîrâze-bend eczâ-yı hüsnî ebruvândır hep
Hatı bir levha-i jengârdır çeşm-i kebûdından Şeyh Gâlib (G.293/3)

Mavi göze duyduğu sevda, Keçecizâde İzzet Molla'yı mecnuna çevirmiştir. “Bu sümbül bahçesine benzeyen âlem benim cünûn mekânımdır. Başımdaki bu sevdanın sebebi mavi gözdür.”:

Bu sünbül-zâr-ı âlem bir şebistân-ı cünûnumdur
Serümde öyle sevdâ vardır çeşm-i kebûdından İzzet Molla (G.412/3)

Şairin aşkı delilik derecesinde olduğu için baktığı her yeri, renginden dolayı, sümbül bahçesi gibi görmektedir. Bu kadar kuvvetli bir sevdaya sebep olan mavi

göz ne âşığa teveccüh etmiş ne de onun canına kıymıştır. Böylece şair bir serzenişte bulunmaktadır: “Bana zülf-i siyâhı yârdur çeşm-i kebûdından...”:

Virürdi kara sevdâ gerçi ammâ câna kıymazdı
Bana zülf-i siyâhı yârdur çeşm-i kebûdından İzzet Molla (G.412/8)

Bu bölümün son iki beyti birbirini tamamlar niteliktedir:

Kalem deryûze-i ma'nîye kılmış nîl-i engüştün
Meğer Gâlib medih-âsârdır çeşm-i kebûdından Şeyh Gâlib (G.293/9)

“Kalem, fakirliğin mana dilencisi olmaya (çalışırken) meğer övülen eserler, ey Gâlib sevgilinin mavi gözü sebebiyleymiş.”

Şeyh Gâlib “çeşm-i kebûdından” redifli gazelin son beytinde eserlerinin takdir görme sebebini de mavi göze bağlamaktadır. Fakat Keçecizâde İzzet Molla, onun nazmından feyz aldığını ifade etmektedir. Kendi şiirinin rengin (latif) olması Şeyh Gâlib sebebiyledir. Buna rağmen Gâlib'e nazire yazmak, onun şiiriyle boy ölçüşmek çok zordur ve bunun sebebi de yine mavi gözdür:

Nigâh-ı feyz-i Gâlib kıldı 'İzzet nazmumu rengin
Salâ kim söylemek düşvârdur çeşm-i kebûdından İzzet Molla (G.412/9)

8. Göksu:

18. yüzyılla beraber sosyal hayatta görülmeye başlayan çözümler edebiyata da akseder. Artık şiirin gizemli siyah gözlü güzeli, tertib edilen “âb âlemleri”yle daha fazla ortada görünmeye başlar. Böylece şairin hayal dünyasında, gerçek dünyada gördüğü mavi gözlü güzeller de yer tutmaya başlar:

Gül mevsimidir ey perî nûs-ı mey-i nâb et
Tarf-ı nıgeh-i mestüni hem-reng-i şarâb et
Bu sûret-i dil-cû ile terfî-i hicâb et
Göksu'ya gel ey çeşm-i kebûd âlem-i âb et

Kandil-i nücûm ile gören mâh-ı semâyı
Şevk ile hevâ giydi sanur pullu hevâyı
Derya döşedi pâyine sirmâ-yi sivâyı
Göksuya gel ey çeşm-i kebûd âlem-i âb et Enderunlu Vâsif (Murabba/28)

Gitdi eyyâm-ı şitâ fasl-ı bahâr itdi vürûd
Eyledi bâd-ı nesîm âlemi pür-şemme-i ûd
Cümle esbâb-ı tarab sahn-ı çemende mevcûd
Mevsimidir gidelim Göksu'ya ey çeşm-i kebûd

Zevk-i meh-tâb idelim subha kadar deryâda
Virelim mâ-hasal-ı derd ü gamı bir bâda
İşte üç çifte kayık iskelede âmâde
Mevsimidir gidelim Göksu'ya ey çeşm-i kebûd

Vaktidir şimdi Küçüksu'ya gidersen gidelim
Gâh Fıstıklı'ya geh Çamlıca'ya azm idelim
Sûy-ı gül-şende olan nağmeleri işidelim
Mevsimidir gidelim Göksu'ya ey çeşm-i kebûd

Çemenistâna nigâh itmez isen de bârî
Kıl temâşâ su kenârında olan ezhârı
Dinle bir kerre nolur sen de Fatîn-i zârı
Mevsimidir gidelim Göksu'ya ey çeşm-i kebûd Fatin (Şarkı/6)

Ol kebûdî çeşmi oldukca tekellüm-bahş-ı nâz
Asumânî kevkebiyle eyledi çeşm-i niyâz
Göksu şimden sonra etse havf mıdır sûz [u] güdâz
Geldi Göksu seyrine bir mâ-i cârî nâzenin Lâzikizâde (Musammat 32/3)

Hat-ı sebzi tarâvet-yâb ider Göksu çemenzârın
Kenâr-ı bahr sünbül-zârdır çeşm-i kebûdından Antepli Aynî (G.156/5)

Mavi gözün Göksu ile ilişkilendirilerek ifade edildiği beyitlerin Antepli Aynî'ye ait olan sonuncusunda da nehrin kenarının sümbül bahçesine benzeme sebebi yine mavi gözdür.

SONUÇ

Klasik Türk edebiyatında mavi göz, 16. yüzyıldan itibaren beyitlerde görülmeye başlamıştır. Teşbih unsurları bakımından sadece rengi mavi olan nesnelere benzetilebildiğinden dolayı çok verimli bir kullanım alanı bulunmamaktadır. Tespit edilebilen beyitlerden görüldüğü kadarıyla genellikle somut unsur teşbih

için kullanılmış bu unsurun varsa soyut çağrışımları beyitlere eklenmiştir. Mavi gözü en fazla ve mümkün olan en güzel benzetmelerle kullanan Şeyh Gâlip'tir. Hem Gâlip'in hem de diğer şairlerin beyitlerinde mavi göz, en çok acımasızlığı ve merhametsizliği ile yer almaktadır. Elbette bu konudaki beyitler bu makale ile sınırlı değildir. Yeni tespitlerle mavi gözün klasik Türk edebiyatına getirdiği çeşitlilik artacaktır.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, Mehmet (2004). *Antepli Ayni Divanı*, İstanbul: Kitabevi.
- ARSLAN, Mustafa (2012). "Şeyh Gâlib İle Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Gazelleri Arasında Nazire İlişkisi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 7 / 1, p. 251-282.
- AYDEMİR, Yaşar (2000). *Behiştî Dîvânı*, Ankara: MEB Yayınları.
- AYPAY, İrfan (1998). *Lale Devri Şairi İzzet Ali Paşa, Hayatı-Eserleri-Edebi Kişiliği, Divan-Tenkitli Metin, Nigâr-nâme-Tenkitli Metin*, İstanbul.
- AYVERDİ, İlhan (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- BEKTAŞ, Ekrem <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55973,pertev-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 07.15. 2019).
- BİLKAN, Ali Fuat (1997). *Nâbî Dîvânı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet; TANYERİ, M. Ali (1987). *Zatî Divanı Edisyon Kritik ve Transkripsiyon, Gazeller Kısmı, III*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (2001). *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul: Kitabevi.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1998). "Kültür ve Edebiyatımızda Ay", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara: MEB Yayınları, s. 677-689.
- COŞKUN, Menderes (2010). *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- ÇORAK, Reyhan (2002). *Klasik Edebiyat'ta Sevgilide Göz, Kirpik ve Kaş Üzerine Benzetmeler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- DEMİR, Hiclal <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54126,53959lazikizade-feyzullah-nafizdivanpdf.pdf?0> (E.T.: 07.15. 2019).
- DOĞAN, Muhammet Nur (1997). *Şeyhülislâm Es'ad Efendi ve Dîvânı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- ERDOĞAN, Mehtap (2007). *Fatin Divanı*, İstanbul: Kitabevi.

- ERDOĞAN, Mehtap (2013). *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, İstanbul: Kitabevi.
- ERGİN, Muharrem (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GÖNEL, Hüseyin (2010). *15.-16. Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- GÜREL, Rahsan (1999). *Enderunlu Vâsıf Divanı*, İstanbul: Kitabevi.
- İNCE, Adnan (1994). *Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Divânı*, Ankara: Kurulu Matbaası.
- İPEKTEN, Haluk (1973). *Na'îl-i Kadim: Hayatı ve Edebi Kişiliği*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- KÖKSAL, M. Fatih (2002). "Eski Şiirimizin Nadide Güzelleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı: 11, ss.161- 168.
- KURNAZ, Cemal (1996). *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, İstanbul: MEB Yayınları.
- KUTLAR OĞUZ, Fatma Sabiha
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 07.15. 2019).
- MACİT, Muhsin (1997). *Nedîm Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MERMER, Ahmet (1997). *Karamanlı Aynî ve Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- OKCU, Naci (2011). *Şeyh Gâlib Divânı Hayatı-Edebî Kişiliği-Eserleri-Şiirlerinin Umûmî Tahlili*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- OKCU, Naci <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10654,metinpdf.pdf?0> (E.T.: 07.15. 2019)
- OKUR, Mustafa (2006). *Divân-ı Vâlî-i Amedî Hayatı-Eserleri-Edebi Kişiliği*, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi.
- PALA, İskender (1990). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 273.
- SARAÇ, Mehmet A. Yekta,
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0> (E.T.: 07.15. 2019).
- SEFERCİOĞLU, Nejat (2001). *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞAHİN, Ebubekir Sıddık (2004). *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahâr-ı efkâr ve Hazân-ı Âsâr*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- ŞENTÜRK, Atilla (1999). *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TANÇ, Nilüfer (2006). *Sâlim Divânı'nda (Gazellerde) Edebî Sanatların Kullanımı*, Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- TARLAN, Ali Nihat (1992). *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- TAŞ, Ayşe Işıl (2013). *Şeyh Gâlip Divânı'nda Güzellik Unsurları*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.
- TOLASA, Harun (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TURAN, Lokman (1998). *Yenişehirli Avni Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin), Encümen-i Şu'arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- ULUDAĞ, Süleyman (1998). "Hırka", İslam Ansiklopedisi, C.17, s.s. 373-374.
- ÜSTÜNER, Kaplan (2007). *Divan Şiirinde Tasavvuf (14.-15. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- YAZICI, Tahsin (1993). "Çeşm", İslam Ansiklopedisi, C.8, s.s. 276.
- YENİKALE, Ahmet <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 07.15. 2019).